

Er hangt de geur van vocht, van oude vermolmde planken, van verval. Ik kom er tegenwoordig wel twee keer per week, in de oude, houten woning die aan de rand van het kamp staat. De woning van de kampcommandant wordt ie in de regel genoemd, maar de beruchte commandant Gemmeker woonde er maar twee en een half jaar van de vijfentachtig jaar dat het huis er nu staat. Het wordt in 1939 gebouwd als woning voor de directeur van het centraal vluchtelingenkamp, de opvangplek voor Duitse en Oostenrijkse joden die op de vlucht waren voor de Nazi's en waarvan er een deel in Nederland belandde. Er was nog een lege plek op de heide beschikbaar, ver van de bewoonde wereld. Het was de tweede keus, nadat de Veluwe afviel wegens protesten van ANWB en van omwonenden, onder wie de koningin.

Een paar duizend vluchtelingen streken neer in het door de Joodse gemeenschap gefinancierde barakkendorp in 1939 en 1940. In 1942 bleek de opvangplek een val te zijn. Er kwam prikkeldraad op heen en Kamp Westerbork werd het Polizeiliches Durgangslager, het deportatiekamp waarvandaan 107.000 joden, Roma en Sinti werden gedeporteerd naar kampen in het Oosten. Van de 107.000 overleefden er 5000.

Op 12 april 1945 wordt het kamp bevrijd en de nog aanwezige 800 joodse gevangenen kunnen niet meteen weg. Het kamp ondergaat opnieuw een transformatie. De joodse gevangenen zijn vrij. De nieuwe gevangenen zijn de voormalig bewakers, verraders, NSB'ers, SS'ers en anderen die de Nazi's goed gezind waren. Of waarvan men dacht dat dit zo was. Het duurde wel even voordat de rechtsstaat weer naar behoren functioneerde.

Vanaf 1948/1949 verandert de functie van het kamp weer. Het wordt een militair oefenkamp en biedt ook plaats aan gerepatrieerde Indische Nederlanders, waaronder kolonel van der Speck O'Brien, die in de woning trekt met zijn gezin. Zijn dochter Hanneke zal er blijven wonen tot 2007.

Vanuit de serre ziet de familie in 1951 Molukkers arriveren. Het kamp verandert van naam in Woonoord Schattenberg. Hun tijdelijke huisvesting in de houten barakken duurt ruim twintig jaar. Er wonen families, sommige van hen zaten eerder ook al in barakken, maar dan in de Japanse interneringskampen. Er worden kinderen geboren, er gaan kinderen dood door de slechte omstandigheden. Molukkers leven er lang in de illusie dat ze terug zullen keren naar de Republiek der Vrije Zuid Molukken, waarvoor Nederland beloofd had zich in te spannen, maar die toezegging niet nakomt.

Onder dwang verlaten ze Schattenberg in 1971 en alle barakken worden gesloopt of afgebroken en verkocht aan boeren in de regio.

Daar doen sommige nog tot vandaag de dag dienst als varkensschuur.

Op het voormalig kampterrein worden 14 gigantische radiotelescopen geplaatst, waarmee geluisterd wordt naar de geluiden van het heelal.

Kamp Westerbork is verder weer een lege vlakte, net als voor 1939, maar nu wel barstensvol geschiedenis, vol verhalen. En maar één van die verhalen vertellen, doet geen recht aan de werkelijkheid van de plek.

Verhalen over de Holocaust en de dekolonisatie, de twee belangrijkste gebeurtenissen van de vorige eeuw. Ze lieten diepe sporen na, in de aarde, in de buurt, in de mensen die er verbleven en in hun nabestaanden.

Twee jaar geleden werd ik directeur van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork met de opdracht op het museum te vernieuwen en klaar te maken voor een nieuwe tijd. De periode waarin en bijna niemand meer in leven is, die het zelf heeft meegemaakt. Een periode waarin er nieuwe oorlogen woeden die de gemoederen bezighouden.

Als je nu tachtig jaar terugkijkt en de ontwikkeling van de herinneringscultuur beziet, dan zie je dat het veel tijd kost om oorlog in al zijn vezels te kunnen bevatten en te herdenken. In de eerste jaren na de oorlog herdachten we hoe dapper we ons hadden verzet tegen de nazi-overheersers. Pas vanaf de jaren '60 en '70 kwam er echte aandacht voor de Holocaust en daalde langzaam maar zeker het besef in dat er in Nederland 75% van de joden is vermoord, een ongekend hoog percentage.

De betrokkenheid van de hele Nederlandse samenleving hierbij is nog steeds een onderwerp dat maar mondjesmaat naar de oppervlakte komt.

Veel joden die in Westerbork op de trein naar Auschwitz werden gezet, zagen in de trein naar Auschwitz pas hun eerste Duitser. Ze waren verraden door de buurman, van huis gehaald door de Nederlandse politie. Vervoerd door de Nederlandse spoorwegen. Bewaakt door Nederlandse Marechaussee.

De dapperen die in verzet kwamen niet te na gesproken. Mensen riskeerden hun eigen leven door onderduikers in huis te nemen, maar dat was slechts een klein percentage, naar schatting ongeveer een 0,5% van de samenleving.

Verreweg de meeste mensen zwegen, waren omstanders, grepen niet in, lieten het gebeuren en wendden zich af. Ze hadden te maken met een rücksichtslose bezetter. Velen waren bang en het joodse deel van de Nederlandse bevolking stond er alleen voor.

Na de oorlog was de opvang van de joden kil en harteloos. Al even harteloos als de ontvangst van de Molukkers.

Na de oorlog was zwijgen en gewoon doorleven lang het devies, niet alleen in joodse families, maar ook in families van verzetsmensen, NSB'ers en andere politiek foute Nederlanders. Zelfs in de families van de omstanders. Schaamte overheerste. Schaamte om uiteenlopende redenen. Dat jij het had overleefd en al die anderen niet. Schaamte dat je niets had gedaan. Dat je vader fout was. Schaamte voor alle vernederingen die mensen hadden moeten meemaken. Hetzelfde mechanisme zag ik ook terug bij Indische en Molukse families.

Het niet kunnen voelen van verdriet leidt vaak tot woede. En die woede richt zich dan, op de eigen groep, op de mensen die dichtbij staan, op het eigen gezin.

In veel door de oorlog getraumatiseerde families, is er sprake van agressie, soms ook geweld. Bij onze medewerkers in het best vaak onderwerp van gesprek. Ze krijgen ook te maken met die woede, van zowel joodse, Roma en Sinti als Molukse nabestaanden. Er zijn ook veel ruzies die de gemeenschappen verdelen. Gelukkig komt daar langzaamaan verandering in, ook door het verstrijken van de tijd. Nieuwe generaties zijn minder belast en treden meer naar buiten. Er verschijnen steeds meer films, boeken en tentoonstellingen, waarin verteld wordt over oorlog en onderdrukking, over de lange sporen die ontworteling en geweld nalaten. Trauma's werken generaties door.

De nabestaanden van tot slaaf gemaakten worden ook nog zo niet zo heel lang gehoord en pas sinds kort is Keti Koti bezig om een viering van en voor de hele samenleving te worden. Om te kunnen herdenken, is er klaarblijkelijk tijd nodig. Veel tijd. Om te onderzoeken, te benoemen en heel belangrijk; te rouwen. Herdenken, als moment waarop je samen stilstaat bij verschrikkelijke gebeurtenissen uit het verleden, draagt bij aan verwerking, aan heling, en is een belangrijke schakel in dat proces. Het is een moment waarop je als individu je verbindt in je verdriet met anderen. En dat is belangrijk voor de samenleving als geheel.

Ik kreeg een tijd geleden een projectvoorstel op mijn bureau van een vrouw met Molukse roots en ze schreef daarin 'de Tweede Wereldoorlog duurde van 1945 tot 1949'. De betekenis van die zin, drong maar langzaam tot me door. Ik had me ervan af kunnen maken, door te concluderen dat het onderwijs had gefaald, maar het vertelde me iets anders. Zij had het over de dekolonisatie oorlog of de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, de oorlog die voortkwam uit de Tweede Wereldoorlog en die pas in 1949 afgelopen was. Haar familie kwam naar Nederland kwam en werd ondergebracht in de barakken op de Drentse heide. In haar voorstel schreef ze dat iedereen Auschwitz kende en Anne Frank, maar niemand iets weet over de geschiedenis van de Molukkers. Het leerde me hoe belangrijk het is voor mensen erkenning te krijgen voor hun eigen geschiedenis en pijn. Misschien heb je daarna pas ruimte om je te verdiepen in die van een ander. In een notendop leerde mij die ene zin dus veel over de situatie waarin we nu leven in Nederland en hoe we omgaan met onze collectieve geschiedenis. Misschien leven we allemaal wel in onze eigen geïsoleerde geschiedenis. Is onze collectieve geschiedenis te weinig inclusief en gelijkwaardig.

In Westerbork zetten we stappen om daar iets aan te doen. Er is meer aandacht voor de Molukse periode en die zal ook steeds meer ruimte gaan krijgen. De zoektocht is hoe je dat doet op een manier die maakt dat de verhalen niet met elkaar gaan battelen, maar dat ze elkaar gaan versterken en dat ze er helemaal mogen zijn, met alle unieke kenmerken. En dat is best uitdagend. Gelukkig gaan we de lege vlakte, van 500 bij 500 meter daarvoor gebruiken. Er is heel veel ruimte in ons buitenmuseum.

Ik worstel zelf nog het meest met de tijd van de periode van het interneringskamp voor politiek foute Nederlanders. Natuurlijk moeten we ook die periode gaan belichten, maar Westerbork is als plek een open wond van de Holocaust. Dus het moet in kleine stapjes, behoedzaam, met veel zorg en aandacht gebeuren. En dat heeft ook tijd nodig.

En dan zijn er de oorlogen en conflicten 'in het heden'. Ik denk dat het ruim twintig jaar bezig is, dat beleidsmakers en fondsen de 'herinnerings- en oorlogssector' voortduren pushen met regelingen waarin wordt ge-eist dat er de verhalen uit de oorlog relevant moeten zijn voor het heden, door te verbinden met hedendaagse thema's, oorlogen en conflicten.

Waarom moet dat eigenlijk? Dat vraag ik me al jaren af.

Alsof iedere oorlog in zichzelf niet erg genoeg is.

Ik denk eerlijk gezegd dat een goed gemaakte tentoonstelling, een boek of film over de slavernij of de Holocaust, niets anders nodig heeft om je ook te laten nadenken over nu. Integendeel. Juist door de verdieping, raak je aan de universaliteit. Recente voorbeelden, zoals de film Zone of Interest of de serie over de Joodse Raad hebben heel veel mensen iets geleerd over de mechanismen en gedragingen van mensen in oorlogen. En dat is heel erg belangrijk.

Wat zegt dit alles nu over hoe we moeten omgaan met de oorlogen van vandaag in Oekraïne en in Israël en Gaza in relatie tot de Tweede Wereldoorlog?

Ik zie om me heen enorm veel woede en dan denk ik aan de uitspraak van de Israëlische schrijver Amos Oz, die schreef dat woede is, als een loden schil om verdriet. En dan denk ik aan de woede en de razernij van al die getraumatiseerde families.

De woede staat herdenken, staat rouwen in de weg, daarvoor is namelijk stilte nodig.

En woede maakt nu eenmaal lawaai, veel lawaai. Rouwen is veel moeilijker.

Daarin zijn wij veel minder bedreven.

Op dit moment zijn er heel veel mensen boos, er is polarisatie alom, al dan niet terecht, er zijn veel demonstraties en acties, discussies, ruzie, soms is er zelfs geweld.

Mensen leven in verschillende werkelijkheden en hebben niet altijd oog voor het verhaal of de pijn van de ander.

Bij de opening van het Holocaust Museum clashte het.

De woedende menigte en de rouwende overlevenden met hun nabestaanden. Ik stond er middenin. Zo moet het dus niet, dacht ik toen ik daar stond. Nu staan er twee groepen tegenover elkaar, die eigenlijk naast elkaar zouden hebben moeten staan. De overlevenden die vertellen hoe erg het is om een oorlog te hebben meegemaakt en de nieuwe generaties die protesteren tegen een oorlog die nu woedt.

'Alsof wij allemaal voor die oorlog zijn' zei iemand tegen me, die naast me stond terwijl wij werden uitgejouwd, want die president was al lang weg.

Kunnen we nog herdenken in tijden van oorlog? Het is moeilijk op het moment. Op de Dam kunnen veel mensen niet komen herdenken die dat wel zouden willen en dat is erg. Er is angst voor wat er te gebeuren staat en dat is erg. Ik ben zelf al weken bezig met veiligheidsanalyses en moet extra geld uitgeven om expertise in te huren die wij als vertellers van verhalen niet hebben.

Aanstaande zaterdagavond staan er duizenden mensen bijeen op een lege vlakte middenin Drenthe, nogal ver van de bewoonde wereld. Ze komen om de Tweede Wereldoorlog te herdenken en we vertellen wat er daar gebeurd is. Op die plek. We zullen dit jaar stilstaan bij het jaar 1944, bij de deportatie van de Roma en Sinti, het fusillieren van verzetsmensen, bij de laatste transporten naar Auschwitz, Theresienstadt en Bergen Belsen.

De mensen die aanstaande zaterdag naar Westerbork komen, die denken misschien wel allemaal anders over hedendaagse oorlogen en conflicten zoals in Syrië, Jemen, Soedan, Peru, Oekraïne of Gaza. En er zijn er nog veel meer.

Daar, op dat moment komt iedereen samen om stil te staan bij wat er daar is gebeurd en om stil te zijn. Even geen meningen, maar een moment van collectieve zelfreflectie.

Mensen verschillen Godzijdank van opvatting en die verschillen mogen er zijn. Daar gaat vrijheid namelijk werkelijk over. Dat je allemaal anders bent en anders denkt.

Hierbij een oproep aan iedereen om tolerant te zijn. Dwarsboom niemand die wel de behoefte heeft om twee minuten stil te zijn aanstaande zaterdag. Twee minuten maar.

Om acht uur.